

Історія досліджень, дохристиянських пам'яток Середнього Придністров'я доби раннього залізного віку.

У повідомленні висвітлюється історія досліджень дохристиянських пам'яток раннього залізного віку в середній течії Дністра на основі наявних джерел.

Ключові слова: дослідження, джерело, курган, пам'ятка, язичництво, поховальний обряд, Середнє Подністров'я.

Основною причиною широкомасштабного вивчення побережжя р. Дністер та його лівобережних приток стало урядове рішення наприкінці 30-х років ХХ ст.: приступити до спорудження Дністровської гідроелектростанції неподалік від смт. Могилів-Подільський.

Ще продовжувалася війна, а вже влітку, з червня по вересень 1945 року, у районі Дністровської ГЕС розпочала роботу потужна комплексна Південно-Подільська (Дністровська) археологічна експедиція, до складу якої увійшли видатні фахівці-археологи Східної Європи: М.І. Артамонов, С.Е. Баженова, П.Й. Борисковський, М.Ю. Брайчевський, С.М. Бібіков, Л.В. Вакуленко, І.С. Винокур, П.А. Горішній, В.І. Довженок, П.П. Єфименко, Б.О. Тимошук, Л.І. Крушельницька, М.П. Кучера, О.М. Приходнюк, М.Я. Рудинський, С.О. Семенов, М.І. Тиханова, Т.С. Пассек, І.Г. Шовкопляс, Е.О. Симонович та інші [2, с. 137]. Археологічні розкопки пам'яток, які потрапили під затоплення, а також наукові звіти за результатами досліджень та матеріали, зосереджені у фондах Інституту археології НАН України та Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, склали значну джерельну базу для подальшого вивчення духовної культури дохристиянських часів. Результати цих робіт були упорядковані групою авторів – учасників експедицій у книгу «Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області» (1984 р.) [15 с. 1-222].

І.Г. Шовкопляс – фундатор першого археологічного музею НАНУ, унікального музею «Добраничівська палеолітична стоянка», автор першого підручника з археології України (1969) [17, с. 124], у 1947-1950 рр. зафіксував та провів археологічні дослідження могильника передскіфського часу біля с. Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського району [24, с. 90-108]. Публікація матеріалів, які з'явилися одразу після завершення польових робіт, дала можливість для порівняння особливостей місцевого поховального обряду із сусідніми регіонами [10, с. 32].

М.І. Артамонов – доктор історичних наук, професор, дійсний член Польської академії наук, у 1953 р. під час роботи Південно-Подільської археологічної експедиції дослідив два кургани раннього залізного віку (чорноліська культура) поблизу с. Мервинці Могилів-Подільського району Вінницької області [1, с. 113-115]. Знахідки із кургану № 1 виявилися особливо важливими для уточнення хронології і культурних взаємозв'язків пам'яток типу Сахарна і Жаботин [10, с. 32].

У березні 1963 р. на запрошення ректора Кам'янець-Подільського державного педінституту І.С. Зеленюка з Чернівеччини до Кам'янця-Подільського переїжджає молодий і перспективний науковець І.С. Винокур. Так з 1963 р. ХХ ст. започатковано особливий етап археологічного вивчення язичницьких пам'яток лівобережжя Середнього Подністров'я, який тривав до 2006 р. Особливістю цього періоду було те, що у цьому році в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті було засновано постійно-діючу археологічну експедицію, яку очолив спочатку асистент, старший викладач, доцент, а згодом – професор цього закладу І.С. Винокур [16, с. 133-134]. До 1980 р. експедиція щорічно працювала в Дністровській зоні затоплення [2, с. 139].

Дослідники І.С. Винокур та О.М. Приходнюк, очоливши слов'янський загін та групу Хмельницького краєзнавчого музею Подільської археологічної експедиції, в 1966 р у с. Бедриківці Городоцького району Хмельницької області провели археологічні дослідження залишок жертovníка ранньоскіфського періоду [20, с. 1-13].

У 70-х рр. ХХ ст. кафедра археології Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка під керівництвом Ю.М. Малєєва дослідила два кургани ранньоскіфського часу на Тернопільщині. Один поблизу с. Мишків Гусятинського району, інший – у с. Зозулинці Заліщицького району, обидва кургани дослідник відносить до західноподільської групи пам'яток скіфського часу. [19, с. 26-28].

У І пол. 1970-х рр. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Л.І. Крушельницької під час рятувальних робіт у зоні будівництва Дністровської ГЕС обстежено археологічні пам'ятки поблизу с. Непоротове Сокирянського району Чернівецької обл. [21, с. 204]. У 1977 р. на лівому березі р. Дністер, що поблизу колишнього с. Лоївці, один із курганів розкопано. Його відносять до некрополя відомого науковцям за знайденим тут на початку ХХ ст. залізному наконечнику списа [23, с. 76.]. За супровідним матеріалом із поховання, дослідниця віднесла цю пам'ятку до передскіфських пам'яток. [22, с. 122-129].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. на території південно-західного Поділля започатковано дослідження курганів раннього залізного віку під кам'яними панцирами. Дослідник А.Ф. Гуцал здійснив розкопки могильників означеного типу у придністровських селах: Шутнівці, Тарасівка, Чабанівка, Теклівка, Малинівці, Колодіївка Кам'янець-Подільського і Спасівка-Іванківці Городоцького районів Хмельницької області, де повністю дослідив 53 кургани, що складає більше третини від загального числа насипів.

В 1997-1998 рр. археологи Кам'янець-Подільського університету провели дослідження на курганному некрополі у с. Шутнівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Експедицією розкопано 7 курганних насипів [7, с. 74].

У 1998 році археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педінституту здійснила рятувальні розкопки групи курганів біля с. Тарасівка Кам'янець-Подільського району. Під час обстеження місцевості тут виявлено сліди дев'ятнадцяти насипів, шість із яких вдалося дослідити [8, с. 85].

У 1990 р. під керівництвом Ю.М. Малєєва та В.А. Захар'єва, біля с. Миньківці Дунаєвецького району Хмельницької області в урочищі «Лісництво»

досліджено курган. За керамічним комплексом та поховальним інвентарем дослідники відносять його до другої половини VII – середини VI ст. до н.е.[18, с. 26-28].

Автор дослідження під час археологічної розвідки 1999 року в с. Березівка Новоушицького району Хмельницької області виявив погруддя кам'яної статуї. За технікою виготовлення, стилістикою та іконографією дослідники В.А. Гуцал та С.О. Семенчук датують її скіфським часом VII ст. до н.е. і вказують на те, що поява скульптури на цій території може співпадати з часом, коли скіфи починають свій рух у лісостеп [12, с. 118].

Археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педуніверситету у 2000-2001 р. досліджувала курганну групу на території Кам'янець-Подільського району. В околицях с. Чабанівка, за 0,4 км східніше від села в урочищі «Вишнева» [9, с. 120] вдалося відстежити сліди дев'яти насипів. Кількість розкопаних насипів у с. Чабанівці протягом двох сезонів досягла семи (кургани № 6, 7 не досліджено). Всі вони нещадно понівечені ще з давніх часів і були дуже бідні на знахідки, але все ж таки дали певний матеріал для розуміння того, що пов'язано із духовним світом населення придністровської зони ранньоскіфської епохи [4, с. 49-51].

Цікавий матеріал отримано в 2002 р під час археологічних досліджень в с. Теклівка: експедицією досліджено 4 кургани [14, с. 143].

В 2003 році експедиція Кам'янець-Подільського державного університету, проводила дослідження ранньоскіфських курганів в с. Малинівці Кам'янець-Подільського району, виявлено цікавий тип поховальної споруди з ознаками, характерними для перехідної пам'ятки від передскіфського до ранньоскіфського часу. [13, с. 4].

У 2004-2006 рр. експедицією Кам'янець-Подільського університету проводилися археологічні дослідження 19 курганів, які розташовані на північний захід і на південь від с. Колодіївка Кам'янець-Подільського району, частина насипів виявилася із дерев'яними склепами, інші – без них [3, с. 3].

У 2007-2011 рр. наукова експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка продовжила дослідження курганної групи поблизу сіл Іванківці та Спасівка Городоцького району Хмельницької області. У

2008-2009 рр. досліджено кургани № 2-4, 8, 10 і продовжено роботи на кургані № 9 [11, с. 24-25]. Виявлений речовий інвентар має абсолютні аналогії на ряді синхронних пам'яток Правобережної України. [5, с. 32]. У 2011 р. роботи велися на курганах № 6-12. Курган 6 дослідники датують ранньоскіфськими часом, курган 12 належить до пізньої бронзи [6, с. 452-453].

Отже, комплексне дослідження поховальних пам'яток означеного періоду в лівобережній частині середньої течії Дністра дозволяє глибше зрозуміти історію поховального обряду, матеріальної та духовної культури регіону.

Список використаних джерел:

1. Артамонов М.И. Археологические исследования в Южной Подолии в 1952-1953 гг. / М.И. Артамонов // КСИИМК. – 1955. – № 59. – С. 100-117.
2. Баженов Л.В. Археологічні дослідження Середнього Подністров'я (1945-1980 рр.) / Л.В. Баженов // Археологія & Фортифікація Середнього Подістров'я Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 137-141.
3. Гуцал А.Ф. Археологічні дослідження в Колодіївці / А.Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Вип. 4. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 3-4.
4. Гуцал А.Ф. Археологічні дослідження села Чабанівка у 2000-2001 рр. / А.Ф. Гуцал // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 44-51.
5. Гуцал А.Ф. Археологічні дослідження курганів ранньоскіфського часу у 2008-2009 рр. / А.Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 5-ти томах. –

- Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 30-32.
6. Гуцал А.Ф. Дослідження у Городоцькому районі на Хмельниччині / А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, О.Д. Могиллов, П.А. Болтанюк // Археологічні дослідження в Україні – 2011. – Київ: Волинські старожитності, 2012. – С. 452-453.
 7. Гуцал А.Ф. Дослідження курганів скіфського часу у Середньому Подністрів'ї / А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, В.П. Мегей // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. – К., 1998. – С. 74-75.
 8. Гуцал А.Ф. Дослідження курганів біля с. Тарасівка / А.Ф. Гуцал, В.П. Мегей // Кам'яничина в контексті історії Поділля. Науковий збірник / Ред. кол. Баженов Л.В., Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. I. – С. 85-88.
 9. Гуцал В.А. Дослідження курганів скіфського часу експедицією Кам'янець-Подільського університету у 2000-2004 рр. / В.А. Гуцал // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (відповідальний редактор), Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 120-124.
 10. Гуцал В.А. З історії дослідження поховальних пам'яток передскіфського часу в Середньому Подністрів'ї / В.А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 5-ти томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 32-33.
 11. Гуцал А.Ф. Кургани VII-VI ст. до н.е. в межиріччі середньої течії Збруча і Смотрича // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторів і аспірантів, присвячений 90 річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 7. – Т. 1. – С. 24-25.
 12. Гуцал В.А. Кам'яна статуя із Лоївець на Середньому Дністрі / В.А. Гуцал, С.О. Семенчук // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр.: зб. наук. праць. – Київ: ІАНАУ, 2004. – Вип. 6. – С. 116–118.

13. Гуцал В.А. Малинівецький курган – перехідна пам'ятка від передскіфського до ранньоскіфського часу / В.А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету ім. Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2006. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 4-6.
14. Гуцал А.Ф. Новые исследования курганов скифского времени на западе Восточноевропейской лесостепи / А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, А.Д. Могилев // «Кадырбаевские чтения». Материалы III Международной научной конференции / [редкол.: Б.А. Байтанаев, (отв. секр. М.Н. Дуйсенгали, А.М. Мамедов) и ост.]. – Актобе, 2012. – С. 141-153.
15. Довідник з археології України (Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області) / АН УРСР Ін-т археології, Укр. т-во охорони пам'яток іст. та культ. ; [упоряд.: І. С. Винокур, А. Ф. Гуцал, С. І. Пеняк та ін. ; редкол. Д. Я. Телегін (відп. ред.)]. - К. : Наук. думка, 1984. – 222 с.
16. Завальнюк О.М. Український археолог Іон Винокур / О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 2'2013 / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця Хмельницький: ІРД, 2013. – С. 130-144.
17. Залізняк Л.Л. Відділ археології кам'яного віку інституту археології НАН України. Історія та персоналії / Л.Л. Залізняк // Археологія. – 2012. – № 2. – С. 122-133.
18. Захар'єв В.А. Розкопки кургану ранньоскіфського часу біля с. Миньківці на Дунаєвеччині / В.А. Захар'єв, Ю.М. Малєєв // Тези доповідей республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля»: / [І.С. Винокур, В.С. Прокопчук (відповід. ред.) А.Й. Ситар та ін.]. – Дунаївці, 1993. – С. 26-28.
19. Малєєв Ю.М. Дослідження курганів західноподільської групи / Ю.М. Малєєв // Тези доповідей VIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція археології): / [Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відповід. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 26-28.
20. Науковий архів інституту археології НАН України.

Ф. № 1966/59 Винокур И., Пириходнюк О. Отчет об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1966 г. Каменец-Подольский 1967 г. – 13 с.

21. Крушельницька Л.І. Ранньослов'янські печі із Непоротова / Л.І. Крушельницька // МДАПВ. – 1995. – Вип. 6. – С. 204-209.
22. Крушельницька Л.І. Черноліська культура Середнього Подністров'я / Л.І. Крушельницька. – Львів, 1998. – 223 с.
23. Сецинский Е.И. Археологическая карта Подольской губернии. Факсимильное переиздание. / Составитель и издатель А.Л. Баженов, предисловие И.С. Винокур /. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділля, 2001. – 128 с.
24. Шовкопляс І.Г. Дослідження курганного могильника передскіфського часу на Середньому Дністрі / І.Г. Шовкопляс, Є.В. Максимов // Археологія. – 1952. – Т. VII. – С. 89-109.

The report highlights the history of researches of pre-Christian monuments of the early Iron Age in the middle territory of the Dniester, which are based on the available sources.

Keywords: research, source, mound, monument, paganism, burial rites, the Middle of the Dniester River.